

بیانات و سیره رفتاری امام جواد (ع) با مطالعه موردی مهرورزی

مریم کتابی

شهرزاد کتابی

چکیده

بدیهی است که با گسترش فناوری‌های جدید، مناسبات رودرروی انسان‌ها با یک‌دیگر کاهش یافته است و روابط مجازی یا غیرمستقیم یا گاهی تعارفات صرف، جای‌گزین روابط حسنه و نیک اسلامی شده‌اند. در چنین فضایی است که آثار مهربانی و مهرورزی در تعاملات انسانی کم‌رنگ یا بی‌رنگ جلوه می‌کند؛ پس بازخوانی و واکاوی «بیانات و سیره رفتاری (عملی) امام جواد (ع) با مطالعه موردی مهرورزی» به لحاظ مجهز بودن به بینش اصیل توحیدی و نیز گرایش و کنش‌های وحیانی جهت نوآمدکردن و پاسخ‌گو بودن مشکلات رفتاری عصر حاضر راه‌گشاست.

نکته شایان توجه و قابل طرح در اثر مذکور این است که نویسنده به لحاظ پرهیز از تکرار مکررات در رابطه با بیانات و سیره رفتاری امام جواد (ع) در اخلاق و تربیت، به شکل گسسته و پراکنده در اموری هم چون: اخلاص، تواضع، شجاعت، فصاحت و بلاغت، جود و سخاوت، عبادت و تهجد، تدبیر و سیاست، صدق، عدالت، گذشت و وفاداری و ... فاکتور گرفته است و بدین لحاظ، با زاویه‌نگاهی نو و لحاظ نمودن شرایط کنونی جامعه و مسائل و مشکلات آن به دلیل بی‌تفاوتی‌های زندگی ماشینی عصر حاضر و نیز غفلت از مباحث اخلاقی پی‌ریزی مباحث خود را تنها با رویکرد بیانات و سیره رفتاری امام جواد (ع) در بُعد مهرورزی بنا نهاده است.

این پژوهش به روش کتابخانه‌ای و با استناد بر منابع معتبر و مادر

ص: ۱۰۷

صورت گرفته است؛ به‌گونه‌ای که سعی شده از مجموعه منابع و اسناد معتبر و به روز جهت کاربردی شدن بهره‌گیری شود.

یافته‌ها در نوشتار حاضر حکایت‌گر آن است که در آرمان‌شهر تقوی، مهرورزی برخاسته از اندیشه و سیره توحیدی ایشان، در حقیقت در جهت تشکیل جامعه‌ای به دور از تبعیض، نابرابری و برقراری عدالت، وحدت، مهربانی، عاطفه، محبت، یک‌رنگی و یک‌دلی و ... می‌باشد؛ که نتیجه اعمال چنین برخوردی در جامعه، منجر به هویت بخشی انسان در

راستای اعتقاد به کرامت انسانی شده و باعث تشکیل جامعه‌ای تکامل یافته و سعادت‌مند خواهد شد و در پایان به ارائه چند راه‌کار اساسی در جهت توسعه و گسترش فرهنگ مهرورزی در جامعه اسلامی خواهد پرداخت.

واژگان کلیدی: بیانات، سیره رفتاری (عملی)، امام جواد (ع)، مهرورزی، اسلام.

مقدمه

از دیدگاه قرآن، سعادت از معنایی وسیع و عمیق برخوردار است و برای نیل به سعادت راستین که همانا کسب رضای الهی و تقرب به معبود یگانه و ازلی و ابدی عالم است، جز از طریق «پیمایش صراط مستقیم» ممکن نخواهد گردید. به دیگر سخن، مؤمن سعادت‌مند کسی است که به اوامر و نواهی شریعت عمل نماید و از هویت تکامل یافته برخوردار باشد و بهروزی و سرانجام نیک برای خود و جامعه خویش بخواهد و در نیل به جامعه سعادت‌مند همواره تلاش کند.

از سوی دیگر، از دیدگاه این کتاب آسمانی، تحقق «سعادت راستین» در گرو احراز فعالانه ارزش‌ها و آراسته شدن به فضایل انسانی و مکارم اخلاقی و به‌کارگیری آن در جامعه است. و از این طریق است که انسان می‌تواند به عزتمندی نائل آید و زمینه‌ساز جامعه‌ای تکامل‌گرا، عدالت‌خواه و حق‌طلب نیز گردد.

حال یکی از این فضایل سعادت‌بخش در زندگی انسان، مهرورزی است؛

ص: ۱۰۸

زیرا این امر به‌عنوان یک قاعده اخلاقی و هویت‌بخش در زندگی آدمی بوده و اساساً خود یکی از عوامل زمینه‌ساز جامعه تکامل‌گرا نیز می‌باشد؛ چنانکه با مراجعه به سیره و کلام بزرگان و از آن جمله امام جواد (ع) می‌توان به جایگاه، اهمیت و ارزش این مسأله در توصیه‌هایی که حضرت پیرامون این امر در بیانات و سیره خویش، جهت پی‌ریزی جامعه سعادت‌مند داشته‌اند، پی برد.

محور اول: کلیات بحث

طرح مسأله

شاید پس از عدالت که ویژگی برجسته پیامبر اکرم (ص)، معصومان و بزرگان و از آن جمله امام جواد (ع) است، بتواند بارزترین ویژگی آنان را در داشتن فضیلت والایی چون مهرورزی، ملاطفت و مهربانی دانست.

اهمیت این فضیلت والا و اصل اساسی در نگاه تقوی چنان است که بارها در فرمایشات و سیره خویش پایبندی به آن را یکی از ویژگی‌های اصل تقوا می‌داند و آن را عاملی جهت هویت بخشی به افراد جامعه دانسته و معتقد است این امر، اصل کرامت طبیعی انسانی را نیز که همه انسان‌ها بی‌استثنا از آن برخوردارند،

در وجود تک‌تک افراد تقویت نموده و از این طریق، جامعه به سمت تکامل پیش خواهد رفت و به سعادت‌ی که آرمان و ایده هر جامعه مطلوبی است، خواهد رسید.

ضرورت و اهمیت

از سویی انسان امروزی به لحاظ مجهز شدن به انواع فناوری‌های پیشرفته ارتباطی و اطلاعاتی و از سوی دیگر به جهت غوطه‌ور شدن در انواع سردرگمی‌ها و تنهایی‌ها و نیز یاس و نومی‌دی، روز به روز از دنیای پیرامون خویش دورتر شده و از انواع ارزش‌های نیک انسانی فاصله بیش‌تری را گرفته است. پس طبیعی

ص: ۱۰۹

است که در چنین حالتی نسبت به بسیاری از مسائل و از آن جمله ابراز هرگونه مهرورزی و مهربانی، ملاحظت و عاطفه ورزیدن حتی نسبت به نزدیک‌ترین افراد خویش غفلت نموده و اصل بی‌اعتنایی و عدم توجه به انسان‌های اطراف را پیشه خویش ساخته است. در چنین شرایطی، ترسیم چهره‌ای شاخص و برجسته که در بالاترین درجات فضایل و مناقب اخلاقی و انسانی قرار گرفته است، می‌تواند تا حدود بسیار زیادی تأثیرگذار باشد.

اهداف

هدف کلی

تبیین «بیانات و سیره رفتاری (عملی) امام جواد (ع) با مطالعه موردی مهرورزی»

اهداف جزئی

۱. ارائه تصویری از امام جواد (ع) به عنوان یکی از انسان‌های تکامل‌یافته به لحاظ سامان بخشی اخلاق و

افکار انسان معاصر در جهت مهربانی و مهرورزی به افراد جامعه؛

۲. تبیین و تشریح اصل مهرورزی با بیان ارزش و اهمیت، برداشت‌های عمومی، ابزار، عوامل و زمینه‌های سازنده و ... در جهت هویت دهی به افکار و اذهان؛

۳. تبیین و تشریح ضرورت، اهمیت و ارزش، ریشه و منشأ و نیز مبانی و همچنین ساحت‌ها و عرصه‌های قابل تحقق مهرورزی در بیانات و سیره عملی تقوی در اجتماع در راستای شکوفایی و پویایی جامعه جهت الگو برداری و

نوع و روش تحقیق

انتخاب یک روش مناسب برای انجام پژوهش از اهمیت خاصی برای محقق برخوردار است؛ زیرا روش راه رسیدن به هدف است. پس انتخاب درست این

ص: ۱۱۰

هدف نه تنها به محقق کمک می‌کند که اطلاعات لازم را به منظوراتخاذ تصمیم مناسب جمع‌آوری نماید، بلکه از طرف دیگر با استخراج صحیح این اطلاعات می‌تواند گامی مؤثر در پیشبرد اهداف اخلاقی و اعتقادی جامعه بردارد. نوع پژوهش حاضر، روش کتابخانه‌ای است که بر مبنای موضوع انتخابی، از روش تحلیلی، تاریخی و نیز توصیفی بهره جسته است.

سؤالات و فرضیه‌ها

سؤال اصلی

مهرورزی در سیره رفتاری (عملی) امام جواد (ع) به چه معناست؟ جایگاه توصیه به مهرورزی در بیانات حضرت (ع) کجاست؟ و آیا برای جامعه امروز قابل کاربرد است؟

سؤالات فرعی

۱. مهرورزی چیست و از چه اهمیتی برخوردار است و ابزارهای تحقیق و نیل به آن کدامند؟

۲. در سیره رفتاری و بیانات امام جواد (ع) چرا مهرورزی برای جامعه لازم و ضروری است؟

۳. در سیره رفتاری و بیانات ارزشمند کاربردی امام جواد (ع) بسترسازی و زمینه پردازی برای ظهور و شکوفایی و نیز پویایی مهرورزی دارای چه ساحت‌ها و عرصه‌هایی است؟

۴. در سیره رفتاری و بیانات حکیمانه امام جواد (ع) آیا میان مهرورزی و هویت بخشی به انسان و نیز مهرورزی و عدالت ارتباطی وجود دارد؟

فرضیه‌ها

۱. با محبت و مهربان بودن را مهرورزی می‌نامند، این مسأله به‌عنوان یک

ص: ۱۱۱

اصل مهم و بنیادی اخلاقی از اهمیت والایی برخوردار است؛ چنان‌که در منابع اسلامی و سخنان پیامبر و ائمه توجه به آن به وفور یافت می‌شود و ابزار تحقیق و نیل به این واقعیت از راه علم حضوری و شهودی و به بیانی با دل‌وجان انجام می‌پذیرد.

۲. در سیره رفتاری و بیانات امام جواد (ع) با توجه به رفتار و توصیه‌های مؤکد ایشان، مهرورزی برای جامعه امری ضروری است، زیرا این مسأله از اهم ضروریات، بلکه بهترین عامل برای اصلاح، اداره مردم و هدایت قلوب آنان است؛ علاوه بر این‌که سبب هویت بخشی به افراد و محقق شدن اصل کرامت انسانی برای آن‌ها خواهد بود.

۳. در بیانات و سیره رفتاری امام جواد (ع) زمینه‌سازی برای این مسأله در ساحت‌های فرهنگی، اقتصادی و سیاسی قابل تحقق است و این مسأله تنها برای زمانی کوتاه مصداق نداشته، بلکه در تمام زمان‌ها دارای بار ارزشی والایی است.

۴. در سیره و کلام و نیز توصیه‌ها و تأکیدات ایشان، میان مهرورزی و عدالت و هم‌چنین مهرورزی و هویت بخشی به افراد رابطه‌ای دوسویه و پیوندی محکم و گسست‌ناپذیر وجود دارد؛ زیرا با اجرای این اصل و برقراری ملاحظت میان مردمان علاوه بر هویت دادن به شخصیت آنان و تکریم منزلتشان، اصل عدالت اجتماعی نیز برقرار خواهد شد.

پیشینه

با بررسی منابع و کتب دریافتیم که هیچ‌گونه تحقیق یا کتابی درخور توجه و معتبر و نیز جامع در خصوص مبحث موردنظر «بیانات و سیره رفتاری امام جواد (ع) با مطالعه موردی مهرورزی» صورت نگرفته است؛ هم‌چنانکه فاقد پژوهش نظام‌مند و بنیادین در این زمینه هستیم، از پژوهش‌های تجربی و میدانی نیز بی‌بهره‌ایم. پس تنها از منابع دست‌اول و مادر جهت ارائه مصادیق

ص: ۱۱۲

موردنظر پیرامون سیره رفتاری (عملی) و توصیه‌های کاربردی حضرت (ع) به مهرورزی یاری جستند. ایم.

ساختار

مقاله حاضر در سه محور ذیل انسجام یافته است:

۱. کلیات؛

۲. مباحث تئوریک و نظری پیرامون مهرورزی؛

۳. بیانات و سیره رفتاری امام جواد (ع) با مطالعه موردی مهرورزی.

محور دوم: مباحث تئوریک و نظری پیرامون مهرورزی

پیش از ورود به بحث اصلی مقاله - بیانات و سیره رفتاری امام جواد (ع) در باب مهرورزی - ضروری به نظر می‌رسد،

مباحثی در این رابطه مطرح گردد:

تعریف مهرورزی

واژه مهرورزی در لغت به این معنا آمده است: «بامحبت و مهربان»^۱ اما در اصطلاح می‌توان این واژه را به معنای برخورد عاطفی و احترام‌آمیز با انسان بدون در نظر گرفتن رنگ، نژاد، قومیت و مذهب تعبیر نمود؛ برخوردی که تبعیض‌آمیز نبوده و تنها به انسان از آن حیث که مخلوق احسن خدا بوده و دارای حقوق مدنی و انسانی خاص خود است، می‌نگرد.

پس مهرورزی در مفهوم اصلی خود هر نوع خوش‌اخلاقی و مهربانی، محبت و دوستی و نیز نیک‌رفتاری با دیگران را شامل می‌شود که بر پایه چنین دیدگاهی هرگونه مناسبات اجتماعی را شامل شده، مناسباتی که بر پایه ارزش‌ها و هنجارهای دینی، اسلامی و مدنی بوده و در آن انسان‌ها تنها از آن حیث که انسان بوده و دارای حقوقی هستند مورد احترام و تکریم واقع می‌شوند.

ص: ۱۱۳

^۱ . حسن انوری، فرهنگ روز سخن، ص ۱۲۰۸.

ارزش و اهمیت مهرورزی در بینش اسلامی

از اموری که در منابع اسلامی و سخنان پیامبر اکرم (ص) و معصومان (علیهم السلام) فراوان یافت می‌شود، توجه به ارزش و اهمیت مهرورزی به عنوان یک اصل مهم و بنیادی اخلاقی و اهمیت عمل به آن است؛ زیرا مهربانی، محبت کردن، رحم به خود و دیگران زمینه تجلی رحمت حق تعالی به انسان را آشکار می‌کند. قرآن مجید در این رابطه می‌فرماید:

ثم کان من الذین امنوا و تواصوا بالصبر و تواصوا بالرحمه؛

علاوه بر انجام تکالیف، از کسانی باشید که ایمان آورده‌اند و یک‌دیگر را به صبر و مهربانی سفارش کردند.^۲

رسول اکرم (ص) نیز می‌فرماید:

الراحمون یرحمهم الرحمان تبارک و تعالی، ارحموا من فی الارض یرحمکم من فی السماء؛

خدای مهربان، به مهرورزان مهر می‌ورزد؛ به همه اهل زمین محبت کنید تا خدا به شما محبت نماید.^۳

و نیز فرمودند:

والذی نفسی بیده لا یدخل الجنة الا رحیم، قالوا: کلنا رحیم قال: لا حتی ترحم العامه^۴

حضرت علی نیز در ضمن روایتی در کلامی زیبا چنین می‌فرماید:

ارحم، ترحم؛

مهر و محبت بورز تا مورد مهر و محبت قرار گیری.^۵

بنابراین در بینش اسلامی، خروج انسان از تنهایی، در گرو برداشتن گامی مثبت در جهت مهربانی و مهرورزی به دیگران است؛ زیرا با انجام این امر،

^۲ . سوره بلد، آیه ۱۷.

^۳ . متقی هندی، کنز العمال، ج ۸، ص ۳۴۳.

^۴ . همان.

^۵ . علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۱، ص ۳۹.

انسان موفق به دیدن کمال و برتری در غیر خود نیز شده است و برای همین، قلبش از حصر توجه به خود خارج شده و متوجه دیگری نیز شده است و با این کار، در حقیقت یک گام از خود فاصله گرفته است و به اندازه همان یک قدم، به واقعیت نزدیک شده است.

برداشت‌های عمومی از مهرورزی در جهان

اگر کسی به دقت به درون و پیرامون خویش بنگرد و حقایق جهان را با دیده‌ای انصاف گرایانه مشاهده

نماید، به واقع خواهد دید که جهان هستی با قانون عشق و محبت لایزال الهی اداره می‌شود و این مسأله‌ای است که بسیاری به آن اعتراف نموده‌اند. از باب نمونه: عرفا، حرکت جهان را یک حرکت حبی دانسته و تمامی جهان از جمادات تا مجردات از دیدگاه آنان یک پارچه عشق و محبت است. از نظر برخی فلاسفه، نیز هر موجودی، به کشش محبت، به سوی مقصد و مقصود خود در حرکت است؛ از دیدگاه اندیشمندان فیزیکی، که حوزه کارشان محدوده فیزیکی و مادی جهان است نیز یکی از قوانین عام و جهان‌شمول، نیروی جاذبه است؛ یعنی جهان با نیروی جاذبه اداره می‌شود که در دنیای جمادات الکترون‌ها عاشقانه گرد وجود هسته اتم می‌چرخند و در گیاهان گرایش و کشش‌های گوناگون از جمله نورگرایی (فتوتروپیسم) و زمین‌گرایی (ژئوتروپیسم) که ساقه گیاه را به سوی نور و ریشه آن را به سوی زمین هدایت می‌کند، وجود دارد. حتی اگر در راه این گرایش و کشش به مانعی برخورد کند با آن به مبارزه برخاسته و راه خود را ادامه می‌دهد. عالم حیوانات نیز که حیات خاصی دارند هم به طور روشن و بارز دارای این ویژگی است و وجود غرایز در آن‌ها بهترین شاهد است و کشش‌های غریزی در جنبه‌های گوناگون موجب حیات و بقای آن‌ها می‌شود.

بنابراین انسان به عنوان خلیفه خداوند در روی زمین، گل سرسید آفرینش و به حکم قانون عمومی عشق و محبت مشمول این جاذبه عمومی است و او نیز

چون سایر موجودات با همه ابعاد وجودیش با کانون عشق و محبت و مهربانی و مهرورزی می‌تواند به حیات خود ادامه دهد. حتی از جهت توجه فطری نیز مشاهده می‌کنیم که اگر محبت و کشش نبود، نه تولیدی بود و نه تغذیه‌ای و نه حیاتی و نه لذتی و جهان و انسان به مرگ سکوت و سکون می‌رفت.

بی آتش عشق کی توان یافت یک قطره ز آب
زندگانی

ای زبده راز آسمانی وی حله عقل پر معانی

ابزار تحقیق و نیل به مهرورزی

تحقیق در معنا و مفهوم مهرورزی، به کمک ذهن و نیروی عقلانی است؛ اما رسیدن به واقعیت و چشیدن آن با دل و جان انجام‌پذیر خواهد بود و به اصطلاح با علم حصولی رسیدن به چنین مقصودی، امکان‌پذیر نیست؛ بلکه علم به آن از نوع علم حضوری و شهودی است؛ یعنی رسیدن به دریای موج عشق، محبت، مهربانی و در یک کلام رسیدن به مهرورزی برخلاف درک دیگر حقایق علمی و فنی جهان است؛ زیرا برای پرده‌برداری از اسرار جهان، نیاز به درک حقایق علمی و به طبع برخوردار از استادان خبره و متخصص نیاز است اما مقوله مهرورزی از حقایق علمی جداست و در اعماق وجود خود انسان ریشه دارد و تنها راه دسترسی به آن تذکر و تنبیه و مراجعه به درون خود می‌باشد؛ پس تحقیق و بررسی علمی و ذهنی در این عرصه جایگاهی ندارد، مگر به عنوان اقامه شاهد و مثال.

چون سخن در وصف این حالت رسید

چون قلم اندر نوشتن می‌شتافت

هم قلم بشکست و هم کاغذ درید

چون به عشق آمد، قلم بر خود شکافت

عوامل و زمینه‌های سازنده ساختار کلی مهرورزی

انسان بخش عمده زندگی خود را در گروه‌های اجتماعی و به عبارتی با مردم می‌گذراند و در مقام عضو خانواده یا همسایه یا عضو یک گروه خاص

اجتماعی، اقتصادی، دینی و قومی، یا در مقام یک شهروند و فردی از ملت، با دیگر هم‌نوعان خود در ارتباط و کُنش متقابل است.

رشد و اعتلای این کوچک‌ترین هسته جامعه، جهت تعالی و تکامل و بهزیستی و نیز پیاده نمودن این عمل والای اخلاقی در گرو عوامل و زمینه‌های سازنده‌ای است که ابتدا خود فرد ملزم به رعایت آنهاست.

مهم‌ترین عوامل و زمینه‌های سازنده ساختار کلی مهرورزی عبارت است از:

۱. یاد خدا

یاد که یک مرتبه بلند عرفانی است، به این معناست که انسان پیوسته خدا را در خاطر داشته باشد و او را حاضر و ناظر بر خویش ببیند و در تنهاترین حالات هم او را از یاد نبرد و در شداید و مصیبت‌ها و برخورداری‌ها و نعمت‌ها، ربوبیت و ولایت الهی را فراموش نکند. زنده بودن چراغ «یاد خدا» در دل، هم سبب پیش‌گیری از گناه می‌شود، هم مقاومت انسان را در سختی‌ها و گرفتاری‌ها می‌افزاید و هم انسان به سرمستی و غرور نمی‌افتد و هم زمینه‌ساز ارتقاء روحی و تصفیه اخلاق از رذایل و خالی شدن خانه دل از اغیار است؛ پس چنین انسانی طبیعتاً وجودش لبریز از عشق و محبت نسبت به حق و خلق خواهد شد و آماده بروز و ظهور هرگونه مهرورزی و محبت در میان مردم است.

اما از سوی دیگر، گاه توجه انسان به خداوند به سبب درگیریش در فراز و نشیب‌های زندگی و غفلت و فراموشی کم می‌شود؛ از این رو نه تنها نسبت به خود، بلکه به دیگران نیز بی‌توجه شده و حس مهرورزی و مهربانی و محبت و عشق در وی مشاهده نمی‌شود و به فرموده قرآن کریم: «... فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً؛ ... مانند سنگ یا سخت‌تر ...»^۶

پس به همین سبب است که خداوند به همه مؤمنان فرمان می‌دهد: «... وَ اذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيْرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ؛ ... و خدا را بسیار یاد کنید تا رستگار شوید»^۷

ص: ۱۱۷

^۶ . سوره بقره، آیه ۷۴.

^۷ . سوره انفال، آیه ۴۵.

زیرا به فرموده پیامبر اکرم (ص): «کسی که بسیار خدا را یاد کند، خدا به او مهر و محبت می‌ورزد و کسی که پیوسته به یاد خدا باشد دو سند رهایی برای او نوشته می‌شود: رهایی از آتش دوزخ و رهایی از نفاق و دورویی».^۸

۲. عمل نیک

از جمله زیبایی‌های معنوی که در زندگی انسان تأثیر بسزایی دارد و در به وجود آمدن مهربانی و مهرورزی و محبت و نیز رقت و عطف کارساز و راه‌گشاست، عمل نیکورفتار شایسته است؛ عمل نیکی که نه فقط برای جلب رضایت خَلق، بلکه برای اخلاص و در جهت برقراری ارتباط و پیوند قلبی با دیگران در راستای خشنودی خداوند استوار باشد. تداوم و اصرار بر چنین عملی، بی‌تردید به پاکی ظاهر و باطن آدمی کمک می‌کند و چون در جهت ارتباط با حق است، قلب وی را آن‌چنان مهربان و مهرورز می‌نماید که منشأ خیر و برکت می‌باشد.

۳. دوستان شایسته

امام علی (ع) در باب تاثیر برداری انسان از دوستان شایسته و صالح می‌فرماید:

خوبی و نیکی و درستی و راستی را با معاشرت با صاحبان مغز و خرد روزافزون کنید؛ ... کسی که تو را به آخرت بخواند و بر انجام اموری که برای آخرت سودمند است، یاریت دهد او رفیق مهربانی است ... پس با حکیمان هم‌نشین باش و با بردباران بنشین و از دنیایی که به آخرت و سعادتت زیان می‌زند، روی‌گردان.^۹

با توجه به حدیث فوق می‌توان نکات ذیل را دریافت:

الف) در کنار یاد خدا و عمل نیک، نقش دوستان شایسته در مهربانی و مهرورزی به افراد جامعه و در نتیجه ایجاد زمینه‌های ظهور این مسأله امری غیرقابل انکار است.

ب) انسان در اثر معاشرت و مصاحبت با انسان‌های پاک‌دل، خردمند و

ص: ۱۱۸

^۸ . شیخ کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۴۹۹.

^۹ . محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ج ۱، ص ۳۰۱۴-۳۰۱۲.

صالح و خداترس، رفته‌رفته آثار محبت و دل‌سوزی و مهربانی و مهرورزی را در خود مشاهده می‌نماید.

ج) در مقابل اگر آدمی دوست و هم‌نشین صالحی نداشته باشد، به سردی، بی‌مهری، بدخلقی و تنگ‌نظری و ... روی آورده تا جایی که حاضر به انجام هیچ‌گونه عمل نیکی برای دیگران نیست؛ در نتیجه دیگران از اطراف وی پراکنده می‌شوند.

این امر در حالی است که انسان با الهام از فطرتش، خیرخواه، نیک‌اندیش و مهربان است. از این‌رو به انجام خوبی‌ها گرایش دارد؛ هرچند ممکن است بر اثر عوامل بیرونی و شیوه تربیتی از اصل خویش دور بیفتد.

محور سوم: جایگاه توصیه به مهرورزی

دانش‌وران و فرهیختگان از دیرباز در معرفی و نمایاندن، ابعاد گوناگون فضایل شخصیتی امام جواد (ع)، تلاش‌هایی نموده‌اند و در برداشتن نقاب از چهره حقیقی این قضیه کوشیده‌اند؛ حال در این بخش از نوشتار، به جایگاه توصیه به مهرورزی در بیانات و سیره رفتاری امام جواد (ع) اشاره خواهد شد:

۱. امام جواد (ع) و مباحث مفهومی در حوزه مهرورزی

همان‌طور که پیش‌تر نیز اشاره شد، مهرورزی در لغت به معنای بامحبت و مهربان است؛ پس مهرورزی یعنی این‌که انسان در جامعه، با سایر انسان‌ها رفتاری مسالمت‌آمیز و در خور و شایسته کرامت انسانی آن‌ها داشته باشد. اما در مورد تعریف مهرورزی در سیره امام جواد (ع)، شاید بتوان تعریف ذیل را که امام به گونه‌ای عملی در زندگیشان ارائه نموده‌اند، بهترین تعریف ممکن دانست: «مهر و عاطفه نسبت به مردم و مظهر عشق و محبت بودن نسبت به آن‌ها و هم‌چنین مراعات ادب با ایشان».^{۱۰}

حال آن‌گاه که از ایشان پیرامون این مسأله (مراعات ادب) پرسش نمودند

ص: ۱۱۹

^{۱۰}. بحارالانوار، ج ۷۷، ص ۳۳۵.

فرمودند: هیچ دو نفری گرد هم نمی‌آیند، مگر اینکه برترین آن دو نزد خدای متعال، مؤدب‌ترینشان است؛ به حضرت عرض کردند: ای فرزند رسول خدا! ادب از نظر مردم چیست؟ و حقیقت آن کدام است؟ فرمودند: ادب از نظر مردم، عبارت است از: گفت‌گو کردن به کلامی که زیبا و پسندیده شمرده می‌شود، نه چیزی جز آن و چنین ادبی، اگر دارنده خود را به خشنودی خدای متعال نائل نسازد و به سوی بهشتش سوق ندهد، پیشیزی نمی‌ارزد. ۱۱ و سپس ادامه دادند اما حقیقت ادب، عبارت است از: گرد آمدن خصلت‌های نیک و خالی گرداندن از خصلت‌های بد و انسان در دنیا و آخرت به وسیله ادب است که به متش و رفتار برجسته و متعالی نائل می‌شود و بدان داخل بهشت می‌گردد. ۱۲

پس امام جواد (ع) فرمودند که آگاه باشید که مهرورزی حقیقی در مراعات ادب واقعی است و آن ادب شریعت (ادب دینی) است و بس؛ بنابراین آن را فرا گیرید تا حقیقتاً مؤدب باشید و مهرورز و هرکس هم‌نشین شاهان گردد و ادب نداشته باشد، بی‌ادبی او به هلاکتش می‌رساند، چه رسد به هم‌نشین شاه شاهان بزرگ و بزرگ بزرگان! (که خدای متعال می‌باشد). ۱۳

بنابراین در سیره رفتاری و بیانات امام جواد (ع)، عشق و محبت و رأفت و مهربانی به مردم و دگر دوستی آکنده از ادب، سرآمد مکارم اخلاقی و سجایا و فضایل انسانی است. و این عامل - مهرورزی - در ساختن جامعه آرمانی به قدری مؤثر است که به نقل از رسول اکرم (ص) فرمودند:

امت من تا هنگامی که یک‌دیگر را دوست بدارند، به یک‌دیگر هدیه دهند و امانت‌داری کنند، سعادت‌مند خواهند بود. ۱۴

۲. ضرورت، اهمیت و ارزش مهرورزی

توصیه حضرت به ضرورت مهرورزی، مهربانی و محبت در بیانات، سیره

ص: ۱۲۰

۱۱. دیلمی، ارشاد القلوب، ص ۱۶۰.

۱۲. همان، ص ۱۶۲.

۱۳. همان.

۱۴. بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۴۰.

رفتاری و اندیشه ایشان، بر این اصل استوار است که این مسأله از اهم ضروریات، بلکه بهترین عامل برای اصلاح، اداره مردم و هدایت قلوب آنان است. و در اهمیت و ارزش این فضیلت والا می‌فرمایند:

مهربانی، مهرورزی و محبت نسبت به مردم و اظهار دوستی به آنان، نیمی از عقل می‌باشد. ۱۵

و می‌فرمودند:

هرکس از این مسأله (مهرورزی) دوری ورزد نتیجه‌اش هم‌نشینی با سفیهان و بی‌خردان باشد زیرا خلق و خوی شایسته و مهربانی به مردم، نتیجه نشست و برخاست و هم‌نفس شدن با خردمندان است... ۱۶

پس از دیدگاه امام جواد (ع)، مهر و محبت سرمایه‌ای گران‌بهاست که صاحب آن نه تنها مورد لطف حق تعالی است، که در نظر خلق نیز از محبوب‌ترین و معتبرترین افراد است. و مصداق مضمونی این حدیث نبوی است که:

نیازمندی‌ها و حوائج خلق خدا را با روی گشاده برطرف می‌نمایند و آراسته به مهر و محبت خدایی هستند. پس شما نیز نیازها و حوایجتان را از این آراستگان به مهربانی و محبت امت من بخواهید؛ نه از سنگدلان و بخیلان. ۱۷

و در جایی دیگر امام جواد (ع) به نقل از پدران‌ش و آنان نیز به نقل از رسول اکرم (ص) فرمودند:

سوگند به خدایی که جانم در دست اوست جز انسان مهربان وارد بهشت نمی‌شود گفتند همه ما مهربانیم، فرمود: نه تا به همه مهربانی نورزید نمی‌توان گفت مهربانید.

و در ادامه فرمودند:

بی‌تردید از اهل زمین مورد مهر و رحمت‌اند، تا وقتی که به یک‌دیگر

ص: ۱۲۱

محبت ورزند و امانت را به صاحبش برگردانند و حق را در همه زمینه‌ها به کار بندند. ۱۸

۱۵. بحارالانوار، ج ۷۸، ص ۳۳۵.

۱۶. سمرقندی عیاشی، تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۰۵.

۱۷. ارشادالقلوب، ج ۱، ص ۱۸۴.

در سیره رفتاری امام جواد (ع) مهر و محبت هرچند کم و مختصر باشد، مورد توصیه و تأکید قرار گرفته است؛ چنانکه عبدالعظیم حسنی روایت می‌کند که از امام جواد (ع) شنیدم: «مهر به برادران و دیدار آنان شفابخش است و عقل را بارور می‌سازد هرچند ملاقات و دیدار کم باشد». ۱۹

پس با توجه به مطالب فوق تنها هنگامی می‌توان گفت انسانی صاحب فضیلت اخلاقی مهرورزی است که تنها این اصل را در کلام خویش به‌گونه‌ای شعارآمیز ادا ننماید، بلکه در عمل نیز آن را در تمامی امور در راه رضای حق به کار بندد.

۳. ریشه و منشأ مهرورزی در سیره عملی امام جواد (ع)

...

نمودارالف. ترسیم ریشه و منشأ مهرورزی در سیره عملی امام جواد (ع)

اسلام دین فطری است و احکام فطری بیش‌تر به صورت اوامر ارشادی و یا مولوی، از جانب شارع مقدس مطرح گردیده است و در این میان ارتباط بین عقاید و اوامر شرعی را نیز نباید نادیده گرفت. آنچه به عنوان ارتباط جهان‌بینی و ایدئولوژی در نظر اولیاء دین مطرح شده است و حضرت جواد (ع) نیز در سیره رفتاری و بیانات خویش به آن توصیه و عمل نموده است این‌که ریشه و منشأ

ص: ۱۲۲

مهرورزی نیز هم‌چون سایر فضایل و ارزش‌های انسانی متخذ از توحید می‌باشد و همواره می‌فرمودند: «توحید آن است که در عقل و خرد نمی‌گنجد و حد و مرزی بر نمی‌تابد...». ۲۰

^{۱۸}. بحارالانوار، ج ۷۲، ص ۱۱۷.

^{۱۹}. شیخ صدوق، الامالی، ص ۳۲۸.

^{۲۰}. اصول کافی، ج ۱، ص ۸۲.

در بیانات ایشان، خداوند یکتا با مهر و محبت انسان را آفرید ۲۱ و مهربانی و مهرورزی را نیز به او از طریق پیامبر اکرم (ص) و ... سایر بزرگان آموخت؛ پس قوانین تشریحی و تکوینی او اقتضای مهربانی و مهرورزی را دارد. بنابراین در حقیقت در سیره امام جواد (ع)، این فضیلت نیز واقعیتی است که ریشه در فطرت دارد و وجود آن در تمام عرصه‌های گوناگون زندگی آدمی جاری می‌شود.

۴. سیره رفتاری امام جواد (ع) و مبانی مهرورزی

...

نمودار ب. مبنای مهرورزی در سیره رفتاری امام جواد (ع)

در بینش و سیره رفتاری امام جواد (ع) چون پیامبر اکرم (ص) و سایر معصومان (علیهم السلام) بشر نیازمند آگاهی‌هایی است که روابط زندگی این حیات را با عوالم نامشهود نمایان سازد و در این گستره، طرح و برنامه مخصوص به خود را می‌طلبد. در این وسعت است که نیاز آدمی به دین مطرح می‌شود. بنابراین انسان، نیازمند هدایت دین در همه شئون زندگی و از آن جمله اصول و برنامه‌های اخلاقی است و ایشان همواره ضمن توصیه به تفقه و کنکاش در دین

ص: ۱۲۳

می‌فرمودند:

... الفقه ثمن لكل غال و سلم الی كل عال؛

دین‌شناسی بهای هر متاع گران‌قدر و نردبان ترقی برای وصول به هر مقام بلندپایه‌ای است که برای بشر متصور می‌باشد. ۲۲

۲۱. تفسیر منسوب به امام حسن عسگری، ص ۳۳۲.

۲۲. بحارالانوار، ج ۱، ص ۶۷.

بر این اساس و با چنین بینشی از سوی امام جواد (ع) انسان عصر ایشان نیز از این امر (پذیرش دین و اوامر موجود در آن) مستثنا نیست. پس حضرت جواد (ع) بر این اساس مبانی خاصی را در رابطه با مهرورزی در بیانات خویش پی‌ریزی نموده که به قرار ذیل است:

یکم: نکته حائز اهمیت در بینش دینی تقوی آن است که مبنا و منشأ حقانیت فضیلت اخلاقی چون مهرورزی، دستورها و شرایع دینی است؛ پس در بیان و سیره رفتاری (عملی) امام جواد (ع)، دستورهای الهی: «ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ»^{۲۳} است که تعیین‌کننده مهربانی و مهرورزی نسبت به مردم به عنوان اصلی مهم و بنیادین در اخلاق است. بر این اساس اگر رفتارهای انسانی بر اساس همان مهرورزی که در نظام تشریح الهی وضع شده است، تنظیم شود حتی همه قوانین نیز به شکلی عادلانه انسجام خواهند یافت. هم‌چنین در بیانات و سیره حضرت که رفتاری قرآنی است نیز این اصل به مثابه اصلی اساسی تلقی گشته که سامان دهنده و جهت‌بخش قلوب و افکار، و هدایت‌کننده انسان‌ها به سمت و سوی بهترین‌هاست.

دوم: تربیت انسان، مقدمه و پیش‌نیاز هرگونه اصلاح است و این ممکن نیست مگر با تربیت نفس. همان‌گونه که رسول خدا و سایر ائمه حرکت و دعوت خود را از تربیت انسان‌ها آغاز نمودند و به جامعه سازی رسیدند. لذا در سیره امام جواد (ع) نیز زیربنای هرگونه اصلاح و تغییر، ابتدا تحول درون انسان‌هاست که این خود می‌تواند منشأ و مبدأ تحولات بیرونی قرار گیرد و نیز عاملی جهت

ص: ۱۲۴

زمینه‌سازی مهربانی و مهرورزی نسبت به انسان‌ها قرار گیرد. پس ایشان در خصوص تربیت نفس می‌فرمودند:

من طاع هواه، اعطی عدوه مناہ؛

کسی که از هوای نفس خود فرمان‌بری کند، به دشمن خود فرصت می‌دهد که به آرزوی دیرینه خود نائل گردد.^{۲۴}

^{۲۳}. سوره بلد، آیه ۱۷.

^{۲۴}. شیخ قمی، سفینه البحار، ص ۷۲۷.

سوم: از آنجا که برپایی مهربانی و مهرورزی در واقع اجرای دستورهای الهی و معصومان است، لذا این مقوله در توصیه‌های حضرت جواد (ع) نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ بطوری‌که حضرت با تبعیت از سیره نبوی (الراحمون یرحمهم الرحمن تبارک و تعالی ارحموا فی الارض یرحمکم من فی السماء) ۲۵- رضوی (اهل زمین مورد مهر و رحمت هستند تا آن هنگام که به یکدیگر مهر بورزند و ... ۲۶) و سایر بزرگان همواره در مهرورزی و مهربانی کردن نسبت به تمام انسان‌ها و حتی حیوانات نیز چون سایر فضایل سرآمد و ممتاز بودند.

اهم سیره رفتاری (عملی) و بیانات (سیره نظری) امام جواد (ع) و ساحت‌ها و عرصه‌های قابل تحقق مهرورزی در اجتماع

افزون بر محورهای پیش‌گفته فوق پیرامون جایگاه توصیه به مهرورزی در بیانات و سیره رفتاری امام جواد (ع)، می‌توان موارد متعدد دیگری از سیره و توصیه‌های ایشان را در اجتماع نشان داد که از ارزش و اهمیت برجسته‌ای برخوردار است. مهم‌ترین این موارد در بیانات و سیره رفتاری (عملی) امام جواد (ع) در سه ساحت ذیل قابل تحقق است:

ص: ۱۲۵

...

نمودار ج. اهم ساحت‌ها و عرصه‌های قابل تحقق مهرورزی در اجتماع بر مبنای سیره رفتاری امام جواد (ع)

الف) فرهنگی

۲۵. کنز العمال، ص ۲۴.

۲۶. بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۱۱۷.

فرهنگ، به مثابه خون جاری در رگ‌های جامعه، شرایط حیات طبیعی جامعه را فراهم ساخته و آن را از آفت پراکنده شدن اعضای خود مصون نگه می‌دارد و امکان فعالیت را برای تمام قسمت‌ها و بخش‌ها فراهم می‌سازد. همچنان که فعالیت بخش‌های مختلف مدیون طراوت و جریان ماده حیاتی «خون» است فرهنگ یک نظام نیز ریشه و پایه در کلیه مسائل آن دارد. از این رو، هر فرهنگی که در طول تاریخ توانسته زمینه‌ای مناسب برای انسجام جامعه خود فراهم سازد و حرکت آن را به سوی پیشرفت و تعالی تأمین نماید، از پویایی مناسبی برخوردار بوده و مداومت و بقای بیش‌تری داشته است و اگر فرهنگ نتواند نقش خویش را با ارائه الگویی مناسب نشان دهد، عوامل دیگر به اقتضای شرایط، نقش پدیده‌های فرهنگی را بازی می‌کنند و هدایت جامعه را به سوی مقاصد خود در دست می‌گیرند. و امام جواد (ع) به عنوان یک رهبر اسلامی در سیره رفتاری و نیز بیانات خود به این مسأله - نقش فرهنگ در جامعه و توسعه فرهنگ مهرورزی - توجه و توصیه‌های بسیاری داشته و آنچه از ایشان به یادگار مانده گواه به این امر است. و حضرت نظریه اسلام را، درباره روابط میان انسان‌ها مبنی بر مهربانی و مهرورزی به یکدیگر و اینکه آنان برادران دینی یکدیگرند، با برخی اعمال خود که تراویده از فرهنگ رفتاری یک انسان حقیقی است را بیان

ص: ۱۲۶

می‌فرماید؛ از چنین سیره‌ای تعجبی نیست، زیرا حضرت جواد (ع) دست‌پرورده پدری است که در پاسخ به آنان که می‌گویند: به خدا سوگند، در روی زمین، از حیث نسب کسی از شما برتر نیست (امام رضا) می‌فرماید: «تقوا به آنان برتری داد، و فرمان‌برداری خدا، آنان را بدان پایه و مقام رسانید».^{۲۷} و آن‌سان که به ایشان عرض کردند تو بهترین مردم هستی پاسخ می‌دهند که: سوگند مخور، بهتر از من کسی است، که برای خدا فرمان‌بردارتر، و از نافرمانی او پرهیزگارتر باشد، به خدا سوگند این آیه نسخ نشده است که «... وَ جَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ...».^{۲۸} زیرا حقیقت آن است که ایمان به ارزش انسان و رعایت تواضع و فروتنی در دیدگاه فرهنگی امام جواد (ع)، به لحاظ تحقق اصل مهرورزی از جایگاهی ویژه برخوردار است و منزلتی والا و الهی دارد پس همواره می‌فرمودند: «تواضع و فروتنی، زینت بزرگواری و بلندپایگی است»^{۲۹} و در ادامه اظهار داشتند که آگاه باشید که: «من دخله العجب هلک؛ هرکس دچار عجب (و خودپسندی و غرور) شود، هلاک شده است»^{۳۰} و در برخورد با آنان که تنها تواضع و فروتنی را

^{۲۷}. شیخ صدوق، عیون اخبارالرضا، ج ۲، ص ۲۲۶.

^{۲۸}. سوره حجرات، آیه ۱۳.

^{۲۹}. شرف الدین، الفصول المهمه، ص ۲۵۶.

^{۳۰}. شیخ عباس قمی، منتهی الامال، ج ۲، ص ۲۳۱ - ۲۳۰.

نسبت به ثروتمندان حائز اهمیت می‌دانستند به مقابله برمی‌خاستند؛ زیرا در سیره و توصیه‌های توحیدی امام جواد (ع) هرگونه امتیاز و ارزش جاهلی مثل ثروت و نسب، در ابراز عطف و مهرورزی و نیز رعایت تواضع و ادب نسبت به انسان‌ها منتفی دانسته شده است و ایشان تنها تقوای الهی را معیار و میزان ارزش‌گذاری افراد در جهت مهربانی، مهرورزی، تواضع و احترام به آنان قرار داده است. و این بیان رسول اکرم (ص) را سرلوحه برنامه‌های خویش قرار جهت مهرورزی به مردم قرار داده که: «الناس سواء کاستان المشط؛ مردم همانند دانه‌های شانه با یکدیگر برابرند». ۳۱ «مردم به یک اندازه فرزند آدم و

ص: ۱۲۷

حوایند. عربی را بر عجمی، عجمی را بر عربی جز به تقوای الهی برتری نیست». ۳۲

بنابراین امام جواد (ع) به هیچ‌کس به دیده تحقیرآمیز نمی‌نگریست و همواره سیره‌شان هم‌چون پدر و اجداد بزرگوارشان این بود که همه انسان‌ها از یک پدر و مادر و از یک اصل و ریشه‌اند و دلیلی برای برتری یکی بر دیگری وجود ندارد، دلیلی بر مهربانی و مهرورزی افزون‌تر نسبت به دیگری وجود ندارد مگر به تقوا و پرهیزگاری. ۳۳

و نیز در سیره مهرورز ایشان، جامعه انسانی، جامعه خدایی است، و هرگونه خدمت به انسان و مهرورزیدن نسبت به آنان مایه قرب به خدای متعال است، حقوق انسان برخاسته از حق خدا، و خاستگاه اصلی حقوق انسانی، حقوق الهی است.

لذا در سیره خویش این مسأله را بر پا داشته و نیز می‌فرمودند: «به ضعیفان خویش رحم کنید و خدمت و با خدمت کردن و رحم کردن به ایشان، رحمت خدای متعال را به سوی خود جلب نمایید». ۳۴

بنابراین انسان در سیره امام جواد (ع) ارزشمندترین تکلیف‌هاست و حریم و حرمت او بر همه تکلیف‌ها و حرمت‌ها برتری دارد؛ از این رو می‌فرمودند: «حسب المرأ من کلام المروه ان لا یلقى احد بما یکره؛ کمال مروت آن است که انسان آن چیزی را که بر خود نمی‌پسندد، با دیگران رفتار نکند» ۳۵ و نیز «کفایت او از حیایش این است که با هیچ‌کس به نحو

۳۱. شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۷۹

۳۲. ابن واضح یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۱۱۰

۳۳. الفصول المهمه، ص ۲۵۷

۳۴. الاربلی، کشف الغمه، ج ۲، ص ۳۵۰

۳۵. فصول المهمه، ص ۲۷۱

ناخوشایندش برخورد نماید و کفایت او از عقلش خوب مدارا کردن و نرمی کردن است.»^{۳۶} لذا توصیه ایشان به مهربانی و دلسوزی و مدارا و مروت به او هم، از اهم واجبات است و هر قانون و حقوقی که با حقوق انسان به مزاحمت برخیزد، حقوق انسان اصل و معیار قرار می‌گیرد و

ص: ۱۲۸

دیگر حقوق‌ها توان برابری با حق انسانی و حرمت او را ندارد و با استناد به فرمایش پدران بزرگوارش (ع) توصیه می‌فرماید: «حرمت مسلمان بر همه حرمت‌ها برتری دارد...»^{۳۷} البته در برپایی این مسأله اصل اخلاص را بسیار حائز اهمیت دانسته و می‌فرمودند: «برترین عبادت، اخلاص است»^{۳۸} و توصیه می‌فرمودند: در پرتو اخلاص و ایمان باید رعایت حقوق مسلمانان را بر اساس اصل مهرورزی در جای‌جای، برای هریک از آنان در هر مرتبه و جایگاهی که باشند بایسته ساخت. نکته زیبا و قابل توجه این است که رعایت این فضیلت ارزشمند و نیز محور قرار دادن و توصیه کردن به اجرای آن - مهرورزی در سیره رفتاری - توسط امام جواد (ع) تنها به مسلمانان، معطوف نمی‌شود و موارد بسیاری در سیره و بیانات ایشان در این رابطه حتی نسبت به غیرمسلمانان و اقلیت‌های مذهبی نیز مشاهده می‌شود که آنان نزد حضرت آمده، مشکلات و مسائلشان را با ایشان در میان می‌گذاشتند و حضرت در نهایت، با فرهنگ مهربانی و مهرورزی و با رویی گشاده با سرلوحه قرار دادن کرامت انسانی پاسخگوی آنان بود.^{۳۹}

زیرا سیره عملی امام جواد (ع) بر این اصل (مهرورزی) این‌گونه استوار گشته است که: «نیکوکاران، به انجام کار نیک نیازمندترند از کسانی که محتاج کار خیر آن‌ها می‌باشند، زیرا پاداش و افتخار و آوازه کار نیک، از آن‌هاست بنابراین هرگاه کسی کار نیکی انجام دهد، به یقین به نفع خود و برای خود اقدام و آغاز کرده است، لذا شایسته نیست سپاس و ستایش آنچه به خود کرده را، از دیگری بخواهد.»^{۴۰}

هم‌چنین امام جواد (ع) در مهربانی، خوش‌خلقی، دلسوزی و در حقیقت مهرورزی نسبت به کنیزان و بردگان نیز عنایت ویژه‌ای داشته است؛ چنان‌که خدام حضرت (ع) درباره این سیره رفتار (عملی) امام جواد (ع) در زمینه

^{۳۶}. کشف الغمه، ج ۲، ص ۳۴۷

^{۳۷}. عیون اخبارالرضا، ج ۲، ص ۲۴۰

^{۳۸}. اصول کافی، ج ۳، ص ۲۹۶.

^{۳۹}. همان، ج ۲، ص ۸۸؛ بحارالانوار، ج ۱۲، ص ۲۸.

^{۴۰}. کشف الغمه، ج ۲، ص ۳۴۷.

ص: ۱۲۹

فرهنگ‌سازی مهرورزی بسیار سخن گفته‌اند. ۴۱

اصرار امام جواد (ع) بر این سیره (سیره مهرورزی نسبت به همگان و از آن جمله کنیزان و خدام) همان فرمایش پدر گرامی‌شان امام رضا (ع) است که: «پروردگار ما یکی است، پدر و مادر ما هم یکی است و پاداش هم به کردار است». ۴۲

بنابراین تمام این مطالب به خوبی گواه این است که امام جواد (ع) در سیره رفتاری و نیز توصیه‌های خویش، برای فرهنگ مهرورزی جایگاه و اهمیت خاصی قائل می‌باشد؛ چنانکه برای توسعه فرهنگ این اصل و به عبارتی مهرورزی فرهنگی تلاش بسیاری می‌نماید و در حقیقت با این عمل اصل عدالت اجتماعی را نیز جاری ساخته و بین این دو رابطه‌ای دوسویه برقرار نموده است و همه امتیازات و نابرابری‌هایی که مربوط به حقوق اجتماعی است را منتفی دانسته و در فرهنگ برخاسته از عاطفه و مهرورزی ایشان، همان‌طور که پیش‌تر نیز اشاره شد، همه برابر و یکسان‌اند زیرا همه مخلوق خدایند و پدر و مادر آن‌ها آدم، و آدم نیز از خاک آفریده شده است و تفاوت گذاشتن میان آنان و مهرورزی و مهربانی نسبت به یکی و دیده تحقیرآمیز نسبت به دیگری سبب ایجاد عقده و نوعی حقارت شده و شکاف میان افراد جامعه را عمیق‌تر می‌کند و کینه‌ها و دشمنی‌ها را برمی‌انگیزاند و انسان‌ها را به دسته‌های جدا و گریزان از یکدیگر تبدیل می‌کند.

پس حضرت جواد (ع) با این توصیه‌های مؤکد، زیبا و پرمعنا و سیره عملی خویش در این مسأله، ایجاد

کننده وحدت و انسجام، عدالت و مساوات نیز می‌باشد و تلاش می‌نماید تا فرهنگ جامعه را نیز به سمت فرهنگ مهرورزی و محبت گسترسی سوق دهد و با این کار میان مردم و رهبر جامعه، نوعی انس و الفت و مودت را ایجاد نماید.

ص: ۱۳۰

^{۴۱}. بحارالانوار، ج ۵۰، ص ۴۴؛ کشف الغمه، ج ۳، ص ۱۹۵؛ طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۳۳۴.

^{۴۲}. اصول کافی، ج ۴، ص ۲۳.

یکی از آموزه‌های مهم و اساسی برای پیشرفت و سعادت فرد و اجتماع، اشتغال به کار و فعالیت‌های اقتصادی است. مکتب حیات‌بخش اسلام جهت نیل به اهداف مادی و معنوی، انسان را به تلاش مفید و سازنده ترغیب می‌نماید و می‌فرماید: «... وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى؛ انسان بدون کار و کوشش از چیزی بهره‌ای نمی‌برد».^{۴۳} امام جواد (ع) نیز به این امر مهم اشاره نموده و به نقل از علی بن موسی الرضا (ع) می‌فرماید: «... لیس للانسان بد من طلب معاشهم، فلا تدع الطلب؛ مردم ناگزینند در تلاش زندگی خویش باشند، پس کوشش در راه کسب مال را رها نکنید».^{۴۴}

اما در سیره امام جواد (ع) از سویی علاوه بر توصیه و تشویق مردم به کار و فعالیت اقتصادی که خود نیز عاملی جهت اجرای این امر بودند و در فرصت‌های مناسب برای شکوفایی نیروهای درونی و استعدادها

نهفته افراد زمینه‌سازی می‌کردند و از این طریق در آنان انگیزه تولید و کسب درآمد را تقویت می‌کردند و در دادن امکانات و لوازم اقتصادی موجود در آن زمان با عاطفه و مهربانی کسی را بر دیگری ترجیح نداده و حتی اکثر اوقات جانب‌دار انسان‌های ضعیف نیز بودند و در اجرای اصل مهرورزی، عدالت را نیز در بخش‌های مالی و اقتصادی جامعه مدنظر قرار می‌دادند. پیرامون سیره رفتاری حضرت جواد (ع) از تشویق افراد به کار و حتی کارآفرینی آمده است: ابوهاشم جعفری می‌گوید: قبل از اینکه نزد امام جواد (ع) شرفیاب شوم، شترچرانی با من درد دل کرد و گفت: به امام بگو فلانی، جویای کار است ... وقتی پیش حضرت (ع) رفتم، دیدم با عده‌ای مشغول غذا خوردن است، لذا فرصت را مناسب ندیدم تا تقاضای ساربان را بیان کنم. امام جواد (ع) مرا به خوردن غذا فرا خواند و سپس به خدمتکارش فرمود: «شتربانی هست که با ابوهاشم نزد

ص: ۱۳۱

ما می‌آید او را پیش خود نگه‌دار و برایش کاری معین کن تا مشغول شود ...».^{۴۵} ابوهاشم داوود نیز در خصوص تشویق امام جواد (ع) به ایجاد کار و اشتغال می‌گوید: امام جواد (ع) کیسه پولی، شامل سیصد دینار، به من داد تا به یکی از

^{۴۳}. نجم / ۳۹

^{۴۴}. حرعاملی، وسایل الشیعه، ج ۱۲، ص ۱۸

^{۴۵}. اعلام الهدایه، ج ۱۱، ص ۴۲ اصول کافی، ج ۲، ص ۹۲

پسرعموهایش بدهم. سپس فرمود: آگاه باش که او به تو خواهد گفت: مرا به پیشه‌وری راهنمایی کن تا با این پول کالایی از او خریداری کنم. ای ابوهاشم! او را راهنمایی کن. وقتی نزد وی رفتم و پول را دادم، همان تقاضا را مطرح نمود و من نیز تاجری را معرفی کردم تا با هم دادوستد داشته باشند. ۴۶

در توصیه‌های امام جواد (ع) هم چون پدر بزرگوارشان امام رضا (ع) این امر آن قدر بااهمیت بوده که حتی برادری را که، به مساوات و هم یاری در مسائل اقتصادی نینجامد و نیز اصل مهربانی و مهرورزی در آن لحاظ نشود را مردود شمرده و می‌فرمودند: «همانا خدای متعال را بندگانی است که به نعمت، مخصوصشان گردانیده است و نعمتشان را وقتی که بذل و بخشش کنند، پایدار می‌دارد، ولی هرگاه ناخن خشکی نمایند، نعمت را از آنان می‌گیرد و به دیگری واگذار می‌کند». ۴۷

هم چنین رعایت این اصل - مهربانی و مهرورزی اقتصادی - در نزد امام جواد (ع) به قدری باارزش بود که

ابن صباغ نیز نقل می‌کند که امام جواد (ع) فرمودند: «نعمت خدای متعال بر احدی گران و سنگین نمی‌شود، مگر اینکه به همان نسبت مسئول نیازمندی‌های مردم است. بنابراین هرکس از عهده این هزینه بر نیاید، نعمت خود را در معرض زوال و نابودی قرار داده است» ۴۸ و در ادامه خطاب به یارانشان فرمودند: مگر نشنیده‌اید که پدرم علی بن موسی‌الرضا (ع) که رحمت خدا بر او باد خطاب به اصحاب خویش در بیانی پر معنا و جامع چه فرموده‌اند: «آیا در میان

ص: ۱۳۲

آشنایان خود چنین دیده‌ای که هرگاه کسی جامه ندارد و دیگری جامه اضافی دارد، به او بدهد تا او نیز دارای جامه باشد؟ گفت: نه. و پدرم باز هم فرمودند: آیا باز دیده‌ای که اگر کسی پوششی دارد، برای دیگری نیز می‌فرستد تا او هم پوشش داشته باشد؟ باز هم گفت: نه. آنگاه پدرم علی بن موسی‌الرضا (ع) (به نشانه ابراز تأسف عمیق) دست بر زانو زد و فرمود: اینان برادر نیستند! ۴۹

۴۶. همان.

۴۷. کشف الغمه، ج ۲، ص ۳۴۶.

۴۸. فصول المهمه، ص ۲۶۱.

۴۹. الموتر العالمی، مسندالامام الرضا، ج ۱، ص ۲۹۶.

دامنه توصیه به مهرورزی در بعد اقتصادی نیز در بیانات و سیره رفتاری امام جواد (ع) به قدری گسترده است که ایشان همه انسان‌ها را در بهره‌برداری از طبیعت و مواهب آن یکسان می‌دیدند و معتقد بودند، مالکیت حقیقی هر چیزی ویژه خداوند است و مردم در داشتن‌ها اصالت ندارند و مالک حقیقی نیستند، بلکه آنچه را در دست دارند و به ظاهر مالک آن هستند به‌عنوان امانت و عاریت به دست آنان سپرده شده است تا برای گذران زندگی به صورت مشروع از آن استفاده نمایند؛ پس می‌فرمودند: «ان انفسنا و اموالنا من مواهب الله...؛ همانا جان‌ها و ثروت‌های ما از بخشش‌های گوارای خداوند و عاریه اوست»^{۵۰} و نیز آمده است آن هنگام که محموله جامه و لباس‌هایی که قیمت زیادی داشته را برای امام جواد (ع) می‌بردند و در راه مورد دستبرد قرار می‌گیرد و ماجرا را به گوش حضرت جواد (ع) می‌رسانند، امام جواد (ع) در پاسخ اظهار می‌دارند که: «... ناراحت نشوید به یقین جان و مال ما، از بخشش‌های گوارای خدای متعال و از امانت‌های اوست که به ما سپرده شده است...»^{۵۱}

پس همواره امام جواد (ع) توصیه می‌فرمودند در بخشیدن به یکدیگر حریص و تنگ‌نظر نباشید و با رویی خوش و گشاده نسبت به یکدیگر بذل و بخشش نمایید؛ خصوصاً نسبت به نیازمندان و آن‌هایی که از خانواده‌های بی‌سرپرست و از کارافتاده می‌باشند که دستشان از تمام راه‌های کسب درآمد کوتاه شده است. پس اظهار می‌داشتند: «ثلاث یبلغن بالعبد رضوان الله کثره الاستغفار و

ص: ۱۳۳

خفض الجانب و کثره الصدقه؛ انسان با داشتن سه خصلت پسندیده می‌تواند به مقام رضوان و خشنودی الهی برسد: زیادطلب آموزش کردن، نرم‌خوئی و مدارا با مردم و زیاد صدقه دادن»^{۵۲} پیرامون سیره رفتاری حضرت جواد (ع) نیز در این زمینه - بخشش همراه با مهرورزی و روی گشاده - آمده است: اسماعیل بن عباس هاشمی می‌گوید: در یکی از اعیاد به محضر امام جواد (ع) رفته و بعد از سلام، فرا رسیدن عید را تبریک گفتیم، سپس از تنگ‌دستی خود شکایت

^{۵۰}. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۴۷۹، اعلام الهدایه، ج ۱۱، ص ۲۳۶.

^{۵۱}. تحف العقول، ص ۴۵۶.

^{۵۲}. کشف الغمه، ج ۳، ص ۱۹۵.

کردم. حضرت جواد (ع) در نهایت مهربانی و خوش‌رویی، گوشه سجاده‌اش را بلند کرد و از درون خاک قطعه‌ای طلا بیرون آورد و به من بخشید. بعد از خداحافظی، با خوشحالی وارد بازار شدم و مایحتاج زندگی‌ام را خریدم. ۵۳

بر طبق همین اندیشه و طرز تفکر و سیره رفتاری امام جواد (ع) بود که ایشان بیان داشتند: باید مانع آن شد که گروهی اندک در شاد خواری و کامروایی و اسراف‌کاری غرق باشند و در کنار آنان اکثریتی محروم، گرسنه و حتی فاقد لوازم اولیه زندگی به سر برند و توصیه می‌فرمودند: «بدان! ... که حق برادران واجب و فرض است از خود و اموالتان برای آنان سرمایه‌گذاری کنید، و درهرچیز که مساوات و برابری با آنان رواست، به برابری و مساوات رفتار کنید». ۵۴

البته در سیره مهرورز امام جواد (ع) چنین نیست که انسان‌ها حق ندارند که آنچه را که از راه مشروع و حلال به دست می‌آورند از آن خود سازند. بلکه ایشان معتقدند همه مردم حق دارند، آنچه را که از راه فعالیت و کار به دست می‌آورند و در حقیقت از خوان طبیعت برمی‌گیرند و غنیمت و بخشش الهی است بهره‌مند شوند و با استناد به فرمایش مولا امام رضا (ع) می‌فرمودند: «... و انهم (الناس) مالکون مجاز الا حقیقه له و کل ما افاده الناس فهو غنیمه ...؛ مردمان مالک مجازی (عاریتی) هستند که مالکیت آنان حقیقتی ندارد و همه

ص: ۱۳۴

آنچه را از راه سود به دست می‌آورند در حقیقت غنیمت است ...» ۵۵ و نیز در جای دیگر با استناد به آیه‌ای از قرآن کریم «وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ ...» ۵۶ بازهم بر این امر که حتی قرآن نیز اموال و دارایی‌ها را به عنوان «غنیمت» یاد کرده توصیه و تأکید می‌کردند.

بنابراین امام جواد (ع) در مهرورزی اقتصادی نیز در سیره رفتاری خود از اصل عدالت یاری جسته و در این زمینه میان این دو ارتباط حقیقی را برقرار می‌نماید و معتقد بودند که در اثر عدم اجرای عدالت اقتصادی و نادیده گرفتن اصل مهرورزی، فقر و بدبختی به وجود می‌آید؛ زیرا در این صورت عدالت از بین رفته و عده‌ای ویژه مورد توجه و لطف قرار

۵۳. الامام محمد بن علی الجواد(ع)، ص ۱۲۹.

۵۴. بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۲۲۷-۲۲۶.

۵۵. نوری طبرسی، مستدرک الوسائل، ج ۱، ص ۵۵۲.

۵۶. سوره انفال، آیه ۴۱.

می‌گیرند و می‌فرمودند: «فقر و ناداری کلید بدبختی و بیچارگی است»^{۵۷} در بیانی دیگر نیز با تبعیت از کلام رضوی یکی از آثار فقر را سلب شخصیت دانسته و می‌فرمودند: «اذا اقبلت الدنيا على انسان اعطته محسن غيره، و اذا ادبرت عنه سلبته محاسن نفسه؛ هرگاه دنیا (مال و ثروت) به انسانی روی آورد، نیکی‌های دیگران را به او می‌دهد و هرگاه به کسی پشت کند (و او فقیر شود) نیکی‌های خودش را نیز از او می‌گیرند»^{۵۸} حال باید توجه داشت که آنچه را که در این بیان توصیه می‌فرمایند، تنها معطوف به کلام ایشان نمی‌شود بلکه در عمل نیز حضرت به این امر توجه داشتند و در همه احوال نسبت به فقرا و مستمندان بسیار رئوف و مهربان بودند؛ چنانکه ایشان به وکلای خود در سراسر حیطه حکم رانی خلفای وقت دستور می‌دادند که به امور فقرا و مساکین رسیدگی نماید.^{۵۹} زیرا اندیشه‌شان بر این اصل استوار بود که: «ارحموا ضعفاءکم؛ به قشر ضعیف و ناتوان خود، مهربانی کنید»^{۶۰} و خود حضرت (ع)

ص: ۱۳۵

نیز بر آوردن احتیاجات اصحاب و نیز بخشیدن مال به یاران و هم‌چنین فقرا از هیچ کوششی فروگذار نمی‌کردند. از باب نمونه: کلینی آورده است: احمد بن زکریای صیدلانی از مردی از بنی حنیفه از اهالی بُست و سیستان، روایت کرده که گفت: در سفر حجی که با امام جواد (ع) در اول خلافت معتصم عباسی، همراه شدم، یک روز که با حضرت بر سفره نشسته بودیم و گروهی از طرفداران معتصم نیز حضور داشتند، به حضرت عرض کردم! «همانا فرماندار ما - فدایتان کردم - مردی است که شما را دوست دارد و از شما پیروی می‌کند و من به خزانه او بدهکارم، اگر صلاح می‌دانید - خدا مرا فدایتان گرداند! - نامه‌ای در خصوص نیکی کردن به من، برایش بنویسید». حضرت (ع) فرمودند: «او را نمی‌شناسم». عرض کردم: «فدایتان شوم! او چنان است که به عرضتان رساندم، دوست‌دار شما خاندان است و نوشته شما نزد او، برای من سودمند است». پس کاغذی گرفت و چنین نوشت: «به نام خداوند بخشنده مهربان، اما بعد، حامل نامه من، از دین و مذهب به نیکی یاد کرد و بدان که کار نیکویت، به کار تو خواهد آمد، بنابراین به برادران ایمانی خود، نیکی کن و آگاه باش که خدای متعال از کوچک‌ترین کار تو، بازخواست خواهد فرمود». راوی گفت: چون وارد سیستان شدم، پیشاپیش خبر مرا به حسین بن عبدالله نیشابوری که فرماندار بود، رسانده بودند و تا دو فرسخی شهر به استقبال آمده بود، پس

^{۵۷}. بحارالانوار، ج ۷۸، ص ۳۵۳.

^{۵۸}. همان، ج ۷۹، ص ۲۱۱.

^{۵۹}. همان، ج ۵۰، ص ۴۴؛ نجاشی، الرجال، ص ۱۸۰؛ اصول کافی، ج ۵، ص ۱۱۱.

^{۶۰}. موسوعه کلمات، ص ۲۵۱؛ مرقم، نگاهی گذرا بر زندگانی امام جواد (ع)، ص ۸۸.

نامه را به او دادم، آن را بوسید و بر چشمش نهاد، سپس به من گفت: «چه خواسته‌ای داری؟» به او گفتم! «مالیاتی به خزانه شما بدهکارم»، بی‌درنگ دستور داد دین مرا از دفتر خزانه پاک کنند و به من گفت: «تا من بر سرکارم، مالیات نپرداز»، آن‌گاه احوال خانواده‌ام را پرسید و من، وضع آن‌ها را بازگو کردم و او دستور داد، ماهیانه‌ای بیش از حد نیاز ما، به ما بپردازند، علاوه بر اینکه تا مصدر کار بود، مالیاتی نپرداختم و تا وقتی زنده بود، ماهیانه ما را هم قطع نکرد. ۶۱

حضینی نیز آورده است: از محمد بن علی بن حدید و شاء کوفی روایت

ص: ۱۳۶

شده که گفت: به قصد حج بیرون آمدیم و چون حج ما به پایان رسید و از مکه بازگشتیم، گرفتار دزدان شدیم و ما گروهی از شیعیان امام جواد (ع) بودیم، هر چه داشتیم بردند و هنگامی که به مدینه رسیدیم، خدمت امام جواد (ع) شرفیاب شدم، حضرت قبل از اینکه چیزی بگویم، پیش‌دستی کرد و فرمود: «ای علی بن حدید! در منزل «عرج» گرفتار دزدان شدید، هرچه با خود داشتید، همه را بردند و تعدادتان بیست‌وسه نفر است و نام هریک از ما، با نام پدرمان را گفت»، عرض کردم: «به خدا سوگند! همین‌طور است، سرور من! چنان شدیم که فرمودید»، پس حضرت دستور داد لباس و پول زیادی به من بدهند و فرمودند: «میان یارانت قسمت کن، چه این‌ها که این‌ها به همان اندازه‌ای است که از شما به سرقت رفته است». علی بن حدید گفت: «آن‌ها را برداشته و نزد برادران و دوستانم رفتم و میان آن‌ها تقسیم کردم و قسم به خدا! معلوم شد که درست به اندازه دارایی سرقت شده ماست». ۶۲

ج) سیاسی

در سیره امام جواد (ع) آن‌گاه می‌توان از جامعه و حکومتی انتظار حرکت به سوی یک جامعه آرمانی و ایده‌آل را داشت، که حاکم آن جامعه خود در مسیر حرکت به سمت عدالت همراه با مهرورزی و مهربانی باشد و در یک کلام، انسانی عادل بر مَسند قدرت تکیه زده باشد که در فلسفه سیاسی خود به انسان به عنوان موجودی والا نگریده که جامعه احسن الخالقین را بر تن کرده است و با درک چنین بینشی کارگزارانی را نیز بر سر پست‌های حساس و کلیدی نهاده که آنان نیز با مهربانی و مهرورزی در تعامل با مردم برخورد نمایند. پس امام جواد (ع) در امور سیاسی نیز میان مهرورزی

۶۱. اصول کافی، ج ۵، ص ۱۱۱.

۶۲. تحف العقول، ص ۲۵۵.

و عدالت رابطه برقرار نموده و از این روست که در نظام حکومتی مطلوبی که امام در توصیه‌های خویش، در رابطه با مهرورزی سیاسی ترسیم می‌کند، وجود شخصی عادل بر مَسند همه امور را

ص: ۱۳۷

واجب می‌داند؛ زیرا به اعتقاد ایشان بدون وجود چنین فردی جامعه به سمت اهداف والای خویش حرکت نخواهد کرد. هرچند که حضرت جواد (ع) تصدی مسئولیت حکومتی را نداشتند، لذا نمی‌توان روش عملی آن امام را در حکم‌رانی در عرصه مهرورزی سیاسی عرضه نمود بلکه از خلال توصیه‌ها و بیانات گهربار و ارزشمند آن حضرت در به‌کارگیری آن به مأمون و معتصم بعضاً به شکل تلویحی و غیرمستقیم، می‌توان تا حدودی به این موضوع پرداخت. اما نکته حائز اهمیت این است که امام جواد (ع) در تمام دوران امامتشان نیز چون سایر مراحل زندگیشان در بالاترین مرتبه تقوا و پرهیزگاری و درنهایت ساده زیستی و به دور از هر گونه شائبه ظلم و ستم قرار داشتند و در لحظه‌لحظه حرکاتشان نسبت به مردم دلسوز و مهربان بودند و اصل مهرورزی را به بهترین نحو توصیه و اجرا می‌نمودند؛ چنان‌که زندگی خود را در سطح تنگدست‌ترین مردم قرار می‌دادند و این مسأله تا حدی بود که حتی تصور آن برای برخی غیرممکن و بحث‌برانگیز به نظر می‌رسید و از ایشان می‌خواستند حال که حضرت جواد (ع) با ام‌الفضل دختر مأمون ازدواج کرده است از امکانات حکومتی که در اختیار خانواده خلیفه هست استفاده نمایند. اما امام جواد (ع) هم‌چون پدر بزرگوارشان از این امر امتناع می‌نمودند و به آنان توصیه می‌فرمودند: «بدانید که زندگی دنیا فقط بازی و سرگرمی و تجمل‌پرستی و فخرفروشی است»^{۶۳} و نیز می‌فرمودند آگاه باشید که: «دنیا بازاری است که عده‌ای در آن سود می‌برند و عده‌ای دیگر زیان ...»^{۶۴} پس: «مراقب باشید که دنیا فریبتان ندهد»^{۶۵}

طبق بیانات و سیره رفتاری ارزشمند حضرت جواد (ع)، بعد از وجود حاکم عادل، نوبت به اجرای قوانین عادلانه برای جامعه خواهد رسید زیرا وجود قوانین عادلانه یکی از شرایط اساسی تحقق مهرورزی و در نتیجه عدالت در هر جامعه است؛ زیرا بین این دو نیز به اعتقاد کارشناسان رابطه‌ای دوسویه وجود دارد. پس

^{۶۳}. اصول کافی، ج ۱، ص ۱۷۸.

^{۶۴}. تحف العقول، ص ۵۷۴.

^{۶۵}. اصول کافی، ج ۱، ص ۱۷۸.

بدون وجود این دو در جامعه، حکمرانان به تنهایی نخواهند توانست چنان‌که باید و شاید مهرورزی و الفت سیاسی را در جامعه حکم‌فرما سازند. از این رو، امام جواد (ع) توصیه می‌فرمودند: «... رعایت قوانین عادلانه از طرف حکومت و اجرای اصل برابری مهرورزی و مهربانی برای مردم در زمینه سیاست نیز از ضروری‌ترین مسائل است. و در چنین حکومتی، اختلاف طبقاتی و تبعیض میان افراد و ریختن مال به جیب دوستان و یاران وجود ندارد، بلکه همه در حقوق اجتماعی با یک‌دیگر برابرند، بدون این‌که امتیازی میان افراد وجود داشته باشد، یا برکسی به خاطر مصلحت دیگری، ستم شود».^{۶۶} و نیز تحقق این امر در ساحت سیاسی بیانات و سیره تقوی گذشته از شرایط فوق به امر دیگری نیازمند است و آن عبارت است از: وجود یک نظام حکومتی که مبتنی بر عدالت باشد. نظامی که جایگاه هر کس به درستی در آن تعیین شده باشد و همگی وظایف خود را به درستی بشناسند و بدان عمل نمایند و احساس کنند که بر کار آن‌ها نظارت وجود دارد و در صورت خطا و لغزش از آن‌ها بازخواست می‌شود.^{۶۷}

با توجه به آنچه در بیانات و سیره رفتاری و نیز توصیه‌ها و تأکیدات ایشان پیرامون مهرورزی سیاسی حکومت برای اداره امور امت گفته شد، سخنان و سیره ایشان عملاً بیانگر نوعی رحمت و دلسوزی سیاسی نسبت به همگان است که در آن هیچ‌گونه تبعیض و نابرابری راه ندارد.

آثار و نتایج مهربانی و مهرورزی در بیانات و سیره رفتاری امام جواد (ع)

...

نمودار د. آثار و نتایج مهربانی و مهرورزی در سیره رفتاری امام جواد (ع)

^{۶۶}. همان، ج ۶، ص ۲۹۴.

^{۶۷}. بحارالانوار، ج ۵۱، ص ۱۲۰.

برخوردهای محبت‌آمیز حضرت جواد (ع) در جامعه آن روز، آثاری را از خود به یادگار گذاشت که برخی از مهم‌ترین این آثار عبارتند از:

۱. رعایت حقوق همگانی

امام جواد (ع) با توصیه‌ها، بیانات و سیره رفتاری سرشار از عاطفه و مهرورز خویش، به همگان آموخت که عامل جدایی و برتری انسان‌ها بر یکدیگر نه زبان است و نه رنگ، نه نژاد، نه قوم و قبیله و نه فقر و ثروت و ... بلکه تنها عامل این امر تقوا است و بین انسان‌ها هیچ تفاوتی نیست و همگی با هم برابر و برادرند و در جامعه باید به حقوق همگان احترام گذاشت. پس اظهار می‌داشتند: «هرکس از خدای متعال بترسد و تقوی پیشه کند، مردم حتی برخلاف میلشان دوستش می‌دارند».^{۶۸}

۲. تحکیم پیوند انسانی

حقیقت این است که حجم زیادی از کشمکش‌های شدید فرقه‌ای و واگرایی در جوامع دینی معلول بی‌احترامی و عدم توجه متقابل به باورها و مقدسات و

ص: ۱۴۰

در نتیجه تحریک عواطف و احساسات مذهبی است؛ از این رو امام جواد (ع) با برخوردهای مهرورز خویش همواره با برخوردی احترام‌آمیز و خردمندانه با گروه‌های مختلف مذهبی برخورد می‌نمود و همواره این مسأله مهم را مدنظر قرار داشتند که هیچ‌گاه در برخورد خود، به تحریک احساسات مذهبی هرچند که بی‌پایه و بی‌اساس بود، نمی‌پرداختند و این مسأله در بیانات و سیره رفتاری و نیز در مناظرات فراوانی که از ایشان به یادگار مانده است، کاملاً مشهود است؛^{۶۹} چنان‌که در یکی از محافل مناظره و در پاسخ به شخصی که از ایشان پرسید که آیا از خاندان شما کسی هست که به شیخین ناسزا گوید؟ ایشان ضمن پاسخ منفی توصیه رضوی را ملاک قرار دادند و فرمودند: «آن دو را دوست بدار و به آنان مهرورزی کن و برای آنان از خدا آمرزش بخواه».^{۷۰}

^{۶۸}. کشف الغمه، ج ۲، ص ۳۴۷.

^{۶۹}. بحار الانوار، ج ۸۱، ص ۱۹۵.

^{۷۰}. شیخ طبرسی، الاحتجاج، ج ۲، ص ۴۸۰-۴۷۷.

بنابراین امام جواد (ع) با این رفتار، آدمیان را هرچند از مذاهب و فرقه‌های گوناگون باشند، به یکدیگر پیوند داده و از طریق این پیوند، زمینه وحدت و همدلی را فراهم می‌سازد.

۳. دفع بلاهای آسمانی

امام جواد (ع) بارها در میان اصحاب و یاران خویش در رابطه با یکی دیگر از آثار مهم این فضیلت والای انسانی توصیه می‌فرمودند: «به یکدیگر مهر و محبت ورزید و با هم مهربان باشید؛ زیرا با وجود افراد مؤمن و بامحبت در جامعه، خداوند بلاهای آسمانی را از دیگران دفع می‌کند».^{۷۱}

۴. جذب قلوب و پیوند روح‌ها

شواهد حاکی از آن است که امام جواد این اصل علوی که «دل‌های مردم گریزان است، پس به کسی روی آورند که خوش‌رویی کند و با محبت باشد».^{۷۲} را سرلوحه برنامه‌ها، سیره و توصیه‌هایشان خویش قرار داده و در حقیقت با

ص: ۱۴۱

اجرا نمودن آن سبب جذب قلوب و پیوند روح‌ها شده و اعتقاد داشتند که با به‌کارگیری مهربانی و مهرورزی می‌توان روح‌ها را به یکدیگر پیوند زد و از این طریق زیباترین جلوه‌های عملی ایمان را مشاهده نمود.

۵. زیبا شدن زندگی

امام جواد (ع) با بیانات مهرورز و نیز سیره رفتاری و سلوک لبریز از عاطفه خویش به همگان آموختند که جامعه انسانی و زندگی بشر، هرچقدر هم قانونمند باشد، اگر مهر و محبت در میان آن‌ها حاکم نباشد، جامعه‌ای خشک و بی‌روح خواهد بود و زندگی در چنین فضایی جانکاه و طاقت‌فرسا خواهد شد، زیرا بخش مهمی از فطریات بشر، عواطف است. پس با استناد به قرآن کریم توصیه می‌فرمودند: «در کنار عدالت و قانون‌گرایی، احسان به مردم قرار داده شده است».^{۷۳}

نتیجه

^{۷۱}. بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۳۹۰.

^{۷۲}. نهج البلاغه، حکمت ۵۰.

^{۷۳}. سوره نحل، آیه ۹۰.

با بررسی بیانات و نیز سیره رفتاری حضرت جواد (ع) در خصوص جایگاه توصیه به مهرورزی، مشخص شد که این فضیلت والای انسانی- مهرورزی- به عنوان یک اصل اخلاقی، ریشه در ارزش‌های دینی و اسلامی داشته؛ پس از ارزش و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، به گونه‌ای که در همه عرصه‌ها اعم از، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ریشه دوانیده و انسان را ملزم به برخورد انسانی و اخلاقی با عامه مردم، فارغ از رنگ، نژاد و ایدئولوژی می‌کند. هم‌چنین این اصل به صورت مجموعه‌ای از بیانات، توصیه‌ها و دستورات اخلاقی و مدنی در سیره رفتاری (عملی) امام جواد (ع) ظاهر شده و سعی دارد بر صورت تمام رفتارهای اجتماعی انسان جلوه‌ای الهی و انسانی ببخشد.

از سوی دیگر نیز روشن شد که جایگاه توصیه به مهرورزی در بیانات و سیره رفتاری (عملی) حضرت جواد (ع)، اصول و ویژگی‌هایی دارد که حاکی از وجود مبانی خاص توحیدی ایشان پیرامون انسان و ناشی از نوع نگرش ژرف

ص: ۱۴۲

حضرت (ع) به جایگاه و ارزش انسان است و نگاه ایشان به مهربانی و مهرورزی فراتر از تعاریف نظری این امر می‌باشد؛ زیرا دیدگاه ایشان در این وادی متأثر و نشأت یافته از جهان‌بینی الهی است و در این نگاه و سیره هر چیز باید در جهت توسعه و گسترش دین و پایه‌های آن و نیز در خدمت‌رسانی به جامعه منتهی گردد. پس تبیین، تعریف، توصیه و اندیشه‌ها در قالب سیره رفتاری تقوی در مهرورزی در حقیقت در جهت تشکیل جامعه‌ای به دور از تبعیض، نابرابری و در مقابل مهربانی، محبت، عاطفه و یک‌رنگی و یک‌دلی است؛ زیرا اساساً شعار عصر امام جواد (ع) هم‌چون سایر پدران بزرگوارش شعار مهرورزی اسلامی است که بر وجوه انسانی تأکید داشته و درصدد برقراری پیوند عاطفی با مردم بوده است و در این سیره حضرت به عنوان مربی توانمند با به‌کارگیری روش‌های هدفمند از هیچ کوششی دریغ نمودند و از این رهگذر امام جواد (ع) توانستند به سطح بالایی از قابلیت و توانایی در حل مسائل و مشکلات مردم از یک سو و ایجاد یک رابطه وحدت محور از سوی دیگر دست یابند. چنان‌که از ساحت‌ها و عرصه‌های مهرورزی تقوی در بیانات و سیره رفتاری (عملی) ایشان، به خوبی می‌توان این امور را مشاهده نمود؛ به گونه‌ای که امام جواد (ع) در تمامی این ابعاد فرهنگی، اقتصادی و سیاسی بین مهرورزی و عدالت و نیز مهرورزی و وحدت رابطه برقرار می‌سازند که حتی انسان‌های بسیاری از فرقه‌های مختلف مذهبی با این اعمال، جذب ایشان شده و حتی در موارد فراوانی نیز به دین اسلام گرویده‌اند.

در حقیقت بیانات و توصیه‌ها و نیز سیره رفتاری (عملی) مهرورز حضرت جواد (ع)، نه تنها سبب دگرگون شدن نوع نگاه مردمان آن عصر به هستی و جهان پیرامونشان شد، بلکه حضرت با اعمال تراویده از توحید خویش، فرهنگ این امر را نیز تقویت نمودند که چگونه حاکمان و کارگزاران در هر عصر و دوره‌ای می‌توانند با صرف نظر از طبقه اجتماعی، تنوع قومی، نژادی، زبانی و فرقه‌ای و ... با مبنا قرار دادن فرهنگ مهربانی و مهرورزی بر قلوب مردمان راه یابند و از این رهگذر میان مردم و حاکمان رابطه‌ای مستحکم و پیوندی گسست ناپذیر را استقرار بخشند.

ص: ۱۴۳

منابع

انوری، حسن، فرهنگ روز سخن، تهران، انتشارات سخن، چاپ اول، ۱۳۸۳ ش.

ابن بابویه قمی، ابوجعفر محمد بن علی بن الحسین (ملقب به شیخ صدوق)، عیون اخبار الرضا، تهران، انتشارات صدر، چاپ دوم، بی تا.

، من لا یحضره الفقیه، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم، انتشارات جماعه المدرسین، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق.

الامالی، نشر موسسه اعلمی مطبوعات، بی جا، ۱۴۰۰ ق.

ابن واضح یعقوبی، احمد بن یعقوب بن جعفر، تاریخ الیعقوبی، ترجمه: محمد ابراهیم آیتی، تهران، انتشارات ترجمه و نشر کتاب، چاپ اول، ۱۳۵۶ ش.

ابن شعبه حرانی، ابو محمد الحسن بن علی بن الحسین، تحف العقول، نشر مکتب بصیرتی، قم، ۱۹۴۰ ق.

الاربلی، ابوالحسن علی بن عیسی، کشف الغمه فی معرفه الائمة، نشر مکتب بنی هاشم، تبریز، ۱۳۸۱ ق.

حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، تصحیح: عبدالرحیم ربانی شیرازی، بی جا، انتشارات دارالاحیاء، چاپ دوم، ۱۴۰۸ ق.

دیلمی، حسن بن حسن، ارشاد القلوب، بی جا، انتشارات موسسه اعلمی، چاپ دوم، ۱۳۹۸ ق.

سمرقندی عیاشی، ابوالنضر محمد بن مسعود بن عیاش، تفسیر عیاشی، تحقیق: هاشم رسولی محلاتی، نشر مکتبه العلمیه الاسلامیه، تهران، بی تا.

طبرسی، ابومنصور احمد بن علی بن ابیطالب، الاحتجاج، نشر مرتضوی، مشهد، ۱۴۰۳ ق.

طوسی، ابوجعفر محمد بن الحسن، تهذیب الاحکام، تحقیق: سیدالحسن الخراسان، نشر دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۹۰ ق.

عاملی، موتمر، مسند الامام الرضا، ترجمه: عزیزالله عطاردی جنوشانی، بی جا، بی نا، چاپ اول، ۱۴۰۶ ق.

ص: ۱۴۴

قرآن کریم، ترجمه و توضیح: سیدجلال الدین مجتوی، تهران، انتشارات حکمت، چاپ دهم، ۱۳۷۱ ش.

۱۵. قمی، عباس بن محمدرضا، سفینه البحار و مدینه الحکم و الانار، نشر فراهانی، تهران، بی تا.

، منتهی الامال، نشر جاویدان، تهران، بی تا.

کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، چاپ سوم، ۱۳۸۸ ق.

متقی هندی، علاءالدین بن حسام الدین، کنز العمال، بی جا، انتشارات رسالت، چاپ سوم، ۱۴۰۹ ق.

مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بی جا، انتشارات دارالاحیاء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۰۳ ق.

محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم، انتشارات مکتب الاعلام الاسلامی، چاپ سوم، ۱۴۰۵ ق.

مقرّم، سید عبدالرزاق، نگاهی گذرا بر زندگانی امام جواد (ع)، ترجمه: دکتر پرویز لولاور، نشر آستان قدس رضوی، مشهد،

۱۳۷۰ ش.

نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، تهران، انتشارات موسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین، چاپ بیست و چهارم، ۱۳۷۷ ش.

نوری طبرسی، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل ومستنبط المسائل، بی جا، انتشارات آل بیت، چاپ سوم، ۱۴۰۸ ق.

نجاشی، ابوالعباس احمد بن علی بن العباس، الرجال النجاشی، نشر مکتبه الداوری، ۱۳۹۷ ق. ۷۴.

ص: ۱۴۵

^{۷۴} همایش سیره و زمانه امام جواد علیه السلام (۱۳۹۵: قم)، مجموعه مقالات همایش سیره و زمانه امام جواد علیه السلام، ۳ جلد، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه - قم - ایران، چاپ: ۱، ۱۳۹۵ ه.ش.